

การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมลานนา :
ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้าน
ในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839-2475

ชลสิทธิ์ ชูชาติ *

ในการพิจารณาระบบการผลิตของสังคมลานนาในบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนได้พิจารณาแบบแผนของการผลิต (Mode of Production) อันประกอบด้วยพลังในการผลิต (Productive Forces) และความสัมพันธ์ในการผลิต (Relations of Production) ซึ่งถือว่าเป็นโครงสร้างส่วนล่างของสังคม นอกจากนี้ยังได้พิจารณาโครงสร้างส่วนบน (Super Structure) อันได้แก่ระบบกฎหมาย การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งควบคุมโครงสร้างส่วนล่างหรือแบบแผนของการผลิตไว้

จากการใช้แนวทางดังกล่าวแล้วในการศึกษาก็สรุปได้ว่า ระบบการผลิตในสังคมลานนา ในระหว่าง พ.ศ. 2839-2475 เป็นระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองหรือระบบการผลิตแบบ

ยังชีพ มิใช่ระบบการผลิตเพื่อขาย ในระบบการผลิตแบบนี้ ถ้าพิจารณาแบบแผนของการผลิต ในด้านพลังในการผลิต ก็ค่อนข้างล่าช้า หลัง พังพองธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ เครื่องมือ

*อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์และการเมือง วิทยาลัยครูเชียงใหม่

ในการผลิตใช้เครื่องมือง่าย ๆ ที่จัดสร้างได้เอง เช่น จอบ เสียม มีด ไร่ ฯลฯ แรงงานในการผลิตก็ใช้แรงงานคน สัตว์

ในความสัมพันธ์ในการผลิต เนื่องจากประชาชนขาดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะที่ดินเป็นเจ้าของเมือง ดังนั้นเมื่อประกอบการผลิตได้ก็ต้องส่งผลผลิตให้แก่เจ้าของที่ดินในลักษณะของ ส่วย ภาษี หรือค่าเช่า ผลผลิตที่เหลือจากจ่ายให้แก่เจ้าเมืองแล้วก็เก็บไว้บริโภคเอง เนื่องจากระบบการผลิตเป็นแบบพึ่งพิงธรรมชาติ ขาดเทคโนโลยีที่ดี ใช้แรงงานคน สัตว์ ในการผลิต และผลผลิตก็ต้องส่งให้แก่รัฐ ในลักษณะของภาษี ส่วย หรือค่าเช่า ดังนั้นส่วนที่เหลือเก็บไว้แก่ชาวนาก็มีเพียงพอเพื่อการยังชีพเท่านั้น

ในระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ในแต่ละหมู่บ้านมีระบบเกษตรกรรม และหัตถกรรมรวมเข้าไว้ด้วยกัน หัตถกรรมมิได้แยกออกไปอย่างอิสระ ชาวนาทุกคนนอกจากทำการเกษตรแล้ว เวลาว่างก็ต้องปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้า ทำเครื่องจักสาน ทำมีด จอบ เสียม สำหรับหัตถกรรมที่ทำยาก เช่น การตีมีด จอบ ขวาน เสียม ฯลฯ ไม่ได้กระทำทุกหมู่บ้าน แต่ในหมู่บ้านซึ่งใกล้เคียงก็มีโรงตีเหล็ก เพื่อสนองความต้องการของชาวนาในหมู่บ้านอื่น ๆ ได้

ในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองของสังคมลานนา การแลกเปลี่ยนมีน้อย และจำกัดเฉพาะสินค้าที่หายาก เช่น เกลือ ภาชนะ ทำด้วยเหล็ก ฯลฯ สำหรับสินค้าอื่นๆ แล้ว ในหมู่บ้านสามารถผลิตได้ ทั้งนี้เพราะในหมู่บ้านรวมไว้ทั้งระบบเกษตรกรรม และหัตถกรรม ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว การค้าขายในสังคมลานนาระหว่างหมู่บ้าน (ก่อน พ.ศ. 2398) จึงมีลักษณะเบาบางและค่อย ๆ ทวีมากเพิ่มขึ้น เมื่อมีการติดต่อกับชาติตะวันตกเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะได้มีสินค้าสำเร็จรูปเข้ามาจำหน่ายในเมือง และหมู่บ้าน ชาวนาจึงได้หันมาใช้สินค้าสำเร็จรูปแทนการทำเอง เพราะสะดวกสบายกว่า ลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองหรือลักษณะการผลิตเพื่อยังชีพ ก็ค่อย ๆ สูญสลายไปอย่างช้า ๆ การผลิตเพื่อขายได้มาแทนที่

เมื่อระบบการผลิตได้เปลี่ยนเป็นระบบการผลิตเพื่อขายอย่างช้า ๆ นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โครงสร้างทางการเมืองก็ได้ปล่อยให้ประชาชนมีอิสระเสรีมากยิ่งขึ้น เช่น ได้มีการเลิกทาส เลิกไพร่ เลิกการเกณฑ์แรงงาน นอกจากนี้ได้ให้ประชาชนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โครงสร้างทางการเมือง ที่เปลี่ยนก็ได้มีส่วนเสริมให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจพัฒนาเร็วยิ่งขึ้น

สภาพหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย

ที่ตั้งของหมู่บ้าน คินแดนภาคเหนือของประเทศไทย เฉพาะที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านนาไทย (พ.ศ. 1893-2427) ประกอบด้วย จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่ แม่ฮ่องสอน และพะเยา คินแดนของจังหวัดดังกล่าวแล้วจัดอยู่ในเขตทิวเขา และหุบเขาคอนเหนือ (Northern Hill and Valleys)¹ พื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทิวเขาสูงสลับกับที่ราบระหว่างภูเขา (Intermountain Basin) มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านที่ราบดังกล่าวแล้ว เช่น แม่น้ำน่าน แม่น้ำปิง แม่น้ำยม แม่น้ำว้า แม่น้ำกก แม่น้ำอิง แม่น้ำยม แม่น้ำลาย แม่น้ำกว๊น แม่น้ำแตง² บริเวณที่ราบระหว่างภูเขาซึ่งแม่น้ำไหลผ่านจึงเป็นที่ตั้งเมืองสำคัญมาแต่โบราณ เช่น เมืองเชียงใหม่ (ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง) เมืองเชียงราย (แม่น้ำกก) เมืองลำพูน (แม่น้ำกว๊น) เมืองลำปาง (แม่น้ำว้า) เมืองแพร่ (แม่น้ำยม) เมืองพะเยา (แม่น้ำอิง) เมืองน่าน (แม่น้ำน่าน) และเมืองยวม (แม่น้ำยวม) บริเวณรอบๆ เมืองก็เป็นหมู่บ้านตั้งอยู่กระจัดกระจาย

ลักษณะการตั้งหมู่บ้านในภาคเหนือ ตามปกติ มี 2 ลักษณะ คือ การตั้งหมู่บ้านตามแนวยาว (Linear Villages) และการตั้งหมู่บ้านเป็นกระจุก (Clustered Villages)³

การตั้งหมู่บ้านตามแนวยาว อาจยึดสภาพธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำคลอง เหมือง ที่ราบระหว่างภูเขา หรือบางทีก็ยึดเส้นทางคมนาคมเป็นหลัก สำหรับการตั้งหมู่บ้านเป็นกระจุก ยึดแหล่งประกอบอาชีพเป็นหลัก เช่น ตั้งหมู่บ้านกลางทุ่งนา ลักษณะการตั้งหมู่บ้านเช่นนี้ก็คล้ายกับการตั้งหมู่บ้านในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย⁴

ในบริเวณหมู่บ้านทั้ง 2 ประเภท มีต้นไม้ยืนต้น เช่น มะพร้าว หมาก มะม่วง ลำไย หรือไม้ผลอื่นๆ ขึ้นอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน ประชาชนได้บริโภคพืชผลดังกล่าวแล้ว นอกจากมีไม้ยืนต้นแล้วยังนิยมปลูกไม้ล้มลุกประเภทพืชผักสวนครัว ไว้บริโภคอีกด้วย ถัดจากบริเวณหมู่บ้านออกไปก็เป็นทุ่งนาซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวเหนียวอันเป็นอาหารหลักของประชาชนในภาคเหนือมาแต่โบราณ

ประชากรซึ่งอาศัยในหมู่บ้านชนบทของภาคเหนือ เป็นชาวนา (Peasants)⁵ ประกอบอาชีพทางด้าน การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์และกระทำหัตถกรรม ในครัวเรือนด้วยการใช้เทคโนโลยี

โลยี และเครื่องมือการผลิตแบบง่าย ๆ ในสังคมศักดินามีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองและส่งส่วย⁶ ต่อมาเมื่อได้มีการกักตุนข้าวขายกับชาวตะวันตก ระบบการผลิตก็ได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขายบ้าง⁷ แต่ก็ไม่มากนักเมื่อเทียบกับภาคกลาง⁸ สำหรับเทคโนโลยีในการผลิตตั้งแต่สมัยพระเจ้ามังรายหรือก่อนหน้านั้น จนถึง พ.ศ. 2475 เกือบไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย

ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2398 : พลังในการผลิต (Productive Forces)

พลังในการผลิตที่ใช้คือแรงงานคน สัตว์ กับเครื่องมือในการผลิตอย่างง่าย ๆ นอกจากนี้ยังใช้ระบบการชลประทาน เข้าช่วย ในการผลิตด้วย

แรงงานคนและสัตว์เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตของสังคมล้านนา ในขณะที่ที่ดินรกร้างว่างเปล่ามีมาก แต่แรงงานมีน้อยการแสวงหาแรงงาน โดยการยกกองทัพโจมตีบ้านเมืองหรือชุมชนอื่นแล้วกวาดต้อนแรงงานเหล่านั้นเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการผลิต จึงเป็นเรื่องปกติ ในการทำ สงครามของ ชนชาติ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างที่เรียกว่า ทาสเชลย

ในประวัติศาสตร์ล้านนาได้มีการกวาดต้อนเชลยศึกครั้งสำคัญๆ เช่น ในสมัย พระเจ้าติโลกราช และ พระเจ้ากาวิละ⁹ ทั้งแรงงานเชลยศึกและแรงงานชาวนา (ไพร่) ขาดความเอื้ออิสระเพราะต้องสังกัดมูลนาย “ไพร่สิบคนห้อมมีนายสิบผู้หนึ่ง นายสิบห้าคนห้อมมีนายห้าสิบผู้หนึ่ง นายห้าสิบห้อมมีสองคนห้อมมีนายร้อยผู้หนึ่ง”¹⁰ ไพร่ต้องทำหน้าที่เฝ้าเวรยาม รับใช้เจ้านาย จนกว่าอายุ 50 ปี พ้นการเมือง”¹¹ ไพร่ต้องผัดเปลี่ยนทำงานดังนี้ “ควรจัดให้ไพร่มีเวรผัดเปลี่ยนกัน มาทำงานหลวง 10 วัน กลับไปสร้างเหมืองฝาย ไร่ นาสวน เลือกที่ดิน 10 วัน จัด เช่น นี้ถูก ต้อง ตาม ทำนอง คลอง ธรรม แต่โบราณแล้ว”¹²

ระบบไพร่ ซึ่งมีควบคุมมากับสังคมล้านนา ได้ถูกส่งยกเลิกมิให้ ไพร่สังกัดมูลนายและห้ามมิให้เจ้านายเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อใช้ในกิจการส่วนตัว ในปี พ.ศ. 2443¹³ แต่การเกณฑ์แรงงานราษฎรเพื่อใช้ในกิจการราชการ ตามที่ราชการต้องการยังคงทำได้ โดยมีเงื่อนไขว่า รัฐบาลต้องจัดเสบียงอาหาร และจ่ายเงินตอบแทนให้แก่ราษฎร วันละ 16 อัฐิ¹⁴ แต่ถ้าเกณฑ์แรงงานเพื่อซ่อมถนนขุดลอกทางน้ำ รัฐบาลไม่ต้องจ่ายค่าแรง เพราะถือว่าเป็นการบูรณะบำรุงความเจริญให้แก่หมู่บ้าน¹⁵

การผลิตของชาวนาในภาคเหนือ ใช้เครื่องมือในการผลิตแบบง่าย ๆ เช่น จอบ เสียม มีด พร้า ผาน ไถ ฯลฯ ประกอบกับแรงงานคนหรือสัตว์ ชาวนายังรู้จักเปลี่ยนแปลงธรรมชาติด้วยวิธีการสร้างเหมืองฝาย และหลก (ระหัดวิกน้ำ) เพื่อทักน้ำมาใช้ในการเกษตรกรรม สาเหตุที่เกิดระบบชลประทานแบบนี้ เนื่องจากพื้นที่บริเวณภาคเหนือเป็นพื้นที่สูง ประกอบด้วยภูเขาและหุบเขาซึ่งมีความลาดชันมาก เมื่อฝนตกกระแสน้ำจึงไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำตามแรงดึงดูดของโลกอย่างรวดเร็ว ประชาชนในภาคเหนือจึงต้องสร้างฝาย เพื่อกั้นกระแสน้ำให้ออสูงขึ้นด้านหลังฝายแล้วน้ำจากหลังฝายก็ไหลเข้าสู่คลองส่งน้ำหรือเหมือง ซึ่งขุดต่อจากแม่น้ำ ผ่านมายังพื้นที่ทำการเกษตรกรรมลักษณะการสร้างเหมืองฝาย มิใช่กระทำกันเฉพาะในเขตภาคเหนือของประเทศไทยเท่านั้น ในเขตสิบสองปันนาของพม่าไทยลื้อ ในมณฑลยูนนาน ตอนใต้ของจีน บริเวณหุบเขาในภาคเหนือของคาบสมุทรอินโดจีน¹⁵ บริเวณเขตรัฐมโนอินเตีย จีน ตลอดจนกลุ่มประเทศในเอเชียอาคเนย์¹⁶ ก็ใช้ระบบการชลประทานเช่นนี้ด้วย

เกี่ยวกับประวัติการสร้างเหมืองฝาย เพื่อการชลประทานในภาคเหนือได้เกิดขึ้นไม่น้อย

กว่า 1,000 ปีล่วงมาแล้ว ทั้งนี้ได้ปรากฏหลักฐานว่า ในสมัยที่พระยาละโว้จังกราช บรรพบุรุษของพ่อขุนมั่งรายสร้างเมือง เงินยาง¹⁷ เป็นราชธานีใน พ.ศ. 1181 ก็ได้ประกาศให้ราษฎรสร้าง เรือก สวน ไร่นา และเหมืองฝาย¹⁸ นอกจากเหมืองฝายแล้ว ชาวนาในภาคเหนือยังรู้จักสร้างหลก หรือระหัดวิกน้ำ เพื่อใช้ในการเกษตรกรรมอีกด้วย¹⁹ ฝ่ายนอกจากมีประโยชน์ในด้านการเกษตรแล้ว ชาวนายังมีความเชื่อว่าฝายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีผีฝายประจำอยู่ที่ฝาย จึงต้องสร้างหอบบูชาผีฝาย²⁰ ใครทำลายถือว่า “ผิดผี” มีความผิดต้องเสียค่าปรับ หรือสร้างฝายใหม่ทดแทน²¹

การสร้างฝายในสมัยโบราณมิได้ใช้วัสดุที่ทนทาน จึงต้องมีการสร้างใหม่ หรือซ่อมแซมฝายทุก ๆ ปี แรงงานและวัสดุที่ใช้ก็เป็นของชาวนาซึ่งต้องร่วมแรงร่วมใจกันสร้างอย่างจริงจัง บุคคลใดมิได้สร้างเหมืองฝาย แล้วยังขโมยน้ำจากเหมืองซึ่งถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม มีความผิดต้องถูกปรับไหมหรือถ้าไม่เชื่อหลาบมีการขโมยน้ำเหมืองอีก จับได้ถูกรุมทำร้ายร่างกายบาดเจ็บ หรือถึงแก่ความตาย ผู้ทำร้ายก็ไม่มีความผิด²²

ระบบการชลประทาน แบบเหมืองฝาย และการใช้ระหัดวิกน้ำเป็นวัฒนธรรมทางการ-

เกษตรกรรมอย่างหนึ่งของชาวนาในภาคเหนือ ซึ่งรวมแรงร่วมใจกันทำติดต่อกันมาไม่น้อยกว่า 1,000 ปี และในปัจจุบันนี้ระบบการชลประทานก็กล่าวแล้วก็ยังมีอยู่ อาจจะแตกต่างจากอดีตบ้างในเรื่องการใช้วัสดุก่อสร้าง ในปัจจุบันใช้วัสดุก่อสร้างที่คงทน ไม่ต้องซ่อมแซมทุก ๆ ปี และรัฐบาลก็เข้ามามีบทบาทในการลงทุนก่อสร้างมากขึ้นแทนที่จะเป็นหน้าที่ของชาวนาเช่นในอดีต.

ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2398 : ความสัมพันธ์ในการผลิต (Relations of Production)

ประชาชนในภาคเหนือชากระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ทั้งในดินและเหนือพื้นดิน ประชาชนอาจมีสิทธิครอบครองในที่ดิน แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะกฎหมายเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน ในอาณาจักรล้านนา ได้ระบุไว้อย่างเด่นชัดว่า “แผ่นดิน ทั้ง หมดเป็น ของ ท้าวพระยามหา-กษัตริย์”²³ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ สัตว์ป่า ก็เป็นทรัพย์สินสมบัติของรัฐ ผู้ใดบุกรุกหรือทำลายโดยมิได้รับอนุญาต มีความผิด ต้องเสียค่าปรับเป็นเงินตรา เช่น ลักลอบตัดไม้สัก เสียค่าปรับตันละ 300 เบี้ย ไม้

ตะเคียนตันละ 660 เบี้ย สำหรับสัตว์ป่า เช่น ลักลอบฆ่า ควายป่า วัวแดง เสียค่าปรับตัวละ 100 กวางตัวละ 72 เงิน อีเก้งตัวละ 220 เงิน หมูป่าตัวละ 72 เงิน ฯลฯ สำหรับสัตว์น้ำ เช่น ปลาตะเพียน ปลาสวาย ปลาเทโพ ฯลฯ มิให้ประชาชนลักลอบทำร้ายหรือจับเป็นอาหารก่อนได้รับอนุญาต มิฉะนั้นมีความผิดต้องเสียค่าปรับใหม่²⁴

การชากระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของบุคคล มิใช่มีเพียงแต่อาณาจักรล้านนาไทย อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน “กฎหมายพระไอยการเบตเสร็จ” มาตรา 52 ระบุว่า ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา มหาตติลภพพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลาย ผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้”²⁵

การชากระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะที่ดินเป็นของประมุขสูงสุดของรัฐแต่เพียงผู้เดียว เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมเอเชีย²⁶ ซึ่งแตกต่างกับระบบการผลิตของสังคมยุโรปในสมัยศักดินา (Feudalism) ถือว่ากรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของขุนนาง²⁷ ความแตกต่างกันในด้าน การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ส่งผลกระทบให้ระบบการปกครองของไทยและล้านนา รวม

อำนาจเข้าสู่สวณาลอย่างเหนียวแน่น ทั้งด้าน
การปกครองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมาก
กว่าระบบศักดินายุโรป ซึ่งมีลักษณะค่อนข้าง
กระจายอำนาจตามสิทธิในการถือครองที่ดิน

การแบ่งปันผลผลิต ลักษณะการแบ่ง
ปันผลผลิตของชาวนากล่าวได้ว่า ต้องแยกออก
เป็น 3 ส่วน

1. เสียภาษีให้แก่รัฐ
2. แบ่งให้เจ้าของที่ดิน
3. เก็บไว้บริโภคเอง

การเสียภาษีให้แก่รัฐ เฉพาะเรื่องการ
ทำไร่ ทำนาได้ระบุไว้ว่า “ไพร่หากไถเบ็ดนา
อย่างนานาร้างสร้างบ้านที่สวนกิน 3 ปี เสีย
เอาเอกขอบแล”²⁸ หมายความว่า ไพร่สามารถ
บุกเบิกที่ดินทำมาหากินได้ โดยรัฐบาลไม่เก็บ
ภาษีในระยะแรกเป็นเวลา 3 ปี หลังจากนั้น
ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ การเสียภาษีข้าวแบ่ง
ออกเป็น 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 เมื่อข้าวขึ้นทรวง
ครั้งที่ 2 เมื่อข้าวออกรวง ครั้งที่ 3 เมื่อเก็บ
เกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว²⁹ วิวัฒนาการในการ
เสียภาษีข้าวได้เปลี่ยนแปลง ตามรัชสมัยในระ-
เบียบข้อบังคับปลีกย่อย แต่หลักการสำคัญใน
การเสียภาษีเป็นข้าวเปลือกให้แก่รัฐมิได้เปลี่ยน
แปลง เช่น ในสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์
(พ.ศ. 2396-2413) ชาวนาเสียภาษีให้แก่รัฐ

2 สักท้อข้าวซื้อ 1 สัก³⁰ การเก็บภาษีเป็น
ข้าวเปลือกได้ กระทำติดต่อกันมา จนกระทั่งใน
ปี พ.ศ. 2427 ได้มีการปฏิรูปการเก็บภาษีอากร
ใหม่โดยให้ชำระเป็นเงินแทนสิ่งของ ทั้งนี้รวม
ทั้งภาษีข้าวเปลือกด้วย³¹

นอกจาก ชาวนาต้อง เสียภาษี เป็น ข้าว
เปลือกให้แก่รัฐแล้ว ยังต้องแบ่งผลผลิตให้แก่เจ้า
ของที่ดินในกรณีเช่านาบุคคลอื่น ถึงกฎหมาย
ได้ระบุไว้ว่า “ทำนาแบ่งข้าวกัน ให้เจ้าขอ
นาได้ก่อนไปก่อน พันธุ์ข้าวของผู้ใดให้ได้ก่อน
ไปก่อน ที่เหลือจึงแบ่งกันตามที่ได้ตกลงไว้
แล้ว”³² การเช่านาผู้อื่นถ้าผู้เช่าปล่อยให้คน
ร้าง โดยมีได้แจ้งเหตุผลให้เจ้าของที่นาทราบ
เมื่อเจ้าของนาไปทวง ค่านามันจึง บอกว่าปล่อย
นาทิ้งไว้ ก็ต้องบังคับให้มันใช้ค่านาให้จงได้
แล้วให้เรียกนาคืนเสียเถิด³³ สำหรับแรงงาน
สัตว์บางครั้งก็มีการเช่าเช่นเดียวกัน ถึงกฎหมาย
ระบุว่า “ผู้ใดเช่าวัวควายทำนาทำนา จัวควาย
เค้า (ฝึก?) ก็แล้ว ค่าเช่าตัวละ 12 เงิน จัว
ตัวฝึกใหม่ยังไม่ทันเป็นงาน ค่าเช่าตัวละ 11-12
เงิน ค่าเช่าควายตัวละ 12 เงิน ควายฝึกใหม่
ตัวละ 3 เงิน”³⁴

สำหรับการเก็บหาของป่าหรือทรัพยากร
ธรรมชาติอื่นๆ ตลอดจนการเพาะปลูกพืชผล
ก็ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐเช่นเดียวกัน เช่น การ

เก็บครั้งถ้าเก็บได้ 10 ส่วน ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ 2 ส่วน³⁵ การเก็บหาของป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติต้องขออนุญาตจากรัฐ³⁶ และต้องเสียค่าธรรมเนียมการปลูกพืชผลเพื่อบริโภคในครัวเรือนเช่น ผัก พริก หอม กระเทียม ฯลฯ ก็ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐเช่นเดียวกัน

เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ ในการผลิต นอกจากประชาชนจะขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดินแล้ว ประชาชนผู้ประกอบการผลิตต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ ต้องเสียค่าเช่าให้แก่เจ้าของที่ดิน และต้องส่งกำมูลนาย เพื่อทำงานให้แก่มูลนายและรัฐบาล บ้านพลึงในการผลิต เครื่องมือในการผลิตก็เป็นแบบง่าย ๆ ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นผลผลิตที่ได้แก่ผู้ใช้แรงงานในการผลิต จึงเพียงพอในการยังชีพไม่มีส่วนเกินให้สะสมมากนัก ถ้าเมื่อใดธรรมชาติไม่เอื้ออำนวย หรือ หนอน แมลง กัดกินข้าว ประชาชนผู้ใช้แรงงานในการผลิตหรือชาวนา ก็ต้องประสบกับความอดอยาก เหตุการณ์เช่นนี้ปรากฏบ่อย ในประวัติศาสตร์ของชาวนาในภาคเหนือ รวมทั้งภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยด้วย³⁷

ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2398: ระบบการผลิต (Mode of Production)

ในระบบการผลิตแบบเอเชีย (The Asiatic Mode of Production) แต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตทั้งด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมเพียงพอในการเลี้ยงตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย เฉพาะสิ่งของที่ผลิตไม่ได้ในหมู่บ้านจริง ๆ ถ้ามีการแลกเปลี่ยนก็ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะเงินตราไม่มีอยู่ในหมู่บ้าน³⁸ สำหรับลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือก็มีส่วนคล้ายคลึงกับลักษณะการผลิตในหมู่บ้านสังคมเอเชีย³⁹

ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านนั้น ชาวนาในหมู่บ้านนอกจากทำนาเพื่อเก็บข้าวไว้บริโภคแล้ว ยังต้องปลูกพืชผลต่าง ๆ ไว้รับประทาน เช่น ปลูกมะพร้าว หนากพลู พืชผักสวนครัว เก็บอบทุกชนิดไว้บริโภคเอง⁴⁰ พืชผลเหล่านี้ อาจปลูกในไร่ นา สวน หรือบริเวณลานบ้าน ขึ้นอยู่กับชนิดของพืชผล สังฆราช ปาลเลกัวซ์ (พ.ศ. 2343-2405) ซึ่งได้เข้ามาในเมืองไทยเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนา ในปี พ.ศ. 2372 และทำงานในเมืองไทยนานถึง 30 ปี⁴¹ ได้อธิบายวิธีการทำไร่ของประชาชนในภาคเหนือว่าชาวไร่เลือกพื้นที่ป่าไผ่บ้าน แควต่างต้นไม้

แล้วเผา หลังจากนั้นก็ปลูกข้าวโพด พักทอง
พริก และพืชผลอื่นๆ⁴² ต่อมาใน พ.ศ. 2424
คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติ
วิทยา ชาวเยอรมัน ได้เข้ามาสำรวจภาคเหนือ
และพบว่า ประชาชนในภาคเหนืวยังไถ่นา
ทำไร่ ปลูกข้าว ฝ้าย ยาสูบ พริก และพืช
ผลอื่นๆ⁴³ ไว้เพื่อบริโภค

การเลี้ยงสัตว์ ชาวนาในภาคเหนือ
นอกจากเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานแล้วยังเลี้ยงสัตว์ไว้
กินเป็นอาหารอีกด้วย สัตว์เลี้ยงซึ่งมีความ
สำคัญมากที่สุดได้แก่ วัว ทั้งนี้เพราะนอกจาก
เลี้ยงไว้ ไถนา ลากเกวียนแล้ว ชาวนาใน
ภาคเหนืวยังใช้วัชรทุกสิ่งของหรือเรียกว่า
“วัวต่าง” เดินทางข้ามภูมิประเทศอันกันดาร
การใช้เกวียนบรรทุกสิ่งของก็คงมีแต่เฉพาะภายใน
เมือง สำหรับหมู่บ้านชนบทซึ่งไม่มีถนนและ
ทางเกวียน ก็ใช้วัวต่างเป็นส่วนใหญ่ สัตว์อื่นๆ
ซึ่งเลี้ยงไว้ใช้งานได้แก่ ควาย ม้า และช้าง
การเลี้ยงสัตว์นอกจากเลี้ยงเองแล้วยังมีการเช่า
แรงงานสัตว์ ในฤดูกาลทำนาคัว⁴⁴ อัตรา
ค่าเช่า ถ้าเป็นวัวควายฝึกใหม่เสียค่าเช่าสูงกว่า
วัวควายซึ่งผ่านการฝึกฝนดีแล้ว⁴⁵ การเช่า
แรงงานสัตว์ทำงานในฤดูกาลเพาะปลูกเป็น
วัฒนธรรมทางการเกษตร ที่ชาวนาในภาค
เหนืวยังคงดำรงรักษาเอกลักษณ์ของตนไว้จน

ถึงปัจจุบัน⁴⁶

การตัดถรณ์ในหมู่บ้าน ในหมู่บ้าน
ภาคเหนือมีไม้ไผ่เกือบทุกหมู่บ้าน ชาวนาใน
หมู่บ้านส่วนมากใช้ไม้ไผ่สร้างบ้านเรือน และ
สานภาชนะเครื่องใช้ภายในบ้าน ตลอดจน
เครื่องมือจับสัตว์น้ำ⁴⁷ การผลิตเครื่องจัก
สาน เป็นหน้าที่ของเพศชาย ในคำสอนพระ
ยามังรายได้สอนเพศชายว่า “ชายผู้ใดได้เป็น
เขยท่านผู้อื่น.... หมั่นกระทำการนาและการไร่
หมั่นสานก้วย⁴⁸ และข้าว⁴⁹ ฝันเชือกม้าว
ก้วย”⁵⁰ ในขณะที่ผู้ชายผลิตเครื่องจักสาน
ผู้หญิงก็ปั่นฝ้าย กรอคำยเพื่อทอผ้า วิธีการ
เช่นนี้คงดำเนินติดต่อกันมาไม่ต่ำกว่า 2,000 ปี
ล่วงมาแล้ว⁵¹ ในกฎหมายมังรายได้ระบุไว้ว่า
ผู้ใดลักลอบตัดต้นฝ้ายของผู้อื่นมีความผิดปรับ
ไหมต้นละ 4,000 เปี้ย⁵² ในสมัยพระเจ้าเกือนา
(พ.ศ. 1898 - 1928) แห่งราชวงศ์มังราย
ก็ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการปั่นฝ้ายกรอ
คำยของผู้หญิง⁵³

วิวัฒนาการของการทอผ้า ได้ดำเนิน
ติดต่อกันมาและเป็นหน้าที่ของเพศหญิง สัน
ราช ปาลเลกซ์ ได้บันทึกไว้ว่า ผู้หญิงในภาค
เหนือมีหน้าที่ปั่นฝ้าย กรอคำย เพื่อทอผ้า⁵⁴
พญาพรหม (พ.ศ. 2345-2430) กวีเอกใน
อาณาจักรล้านนา ได้บรรยายว่าในยามพลัด-

พรากจากภรรยา เมื่อคิดถึงก็ทรมาน ซึ่งภรรยาเป็นผู้ทอให้ พอกลายความคิดถึงได้บ้าง⁵⁵ ในการขับซอเพลงปั่นฝ้าย ซึ่งเป็นที่นิยมกันในเมืองน่าน ก็กล่าวถึงวิธีการทอผ้า “ปั่นฝ้ายห้อมันเป็นใย จะทอผ้าไปห้อยบ้อละอ่อน...ปั่นฝ้ายห้อมันดี ๆ เอาเทอะสาวจี ปั่นฝ้ายเหี้ยใหม่”⁵⁶ หมายความว่าปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นค้ายเพื่อทอผ้าให้สามี่ ปั่นฝ้ายให้ดี ๆ นะสาวน้อย

การปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้าใช้เองของชาวนาในภาคเหนือ คงกำเนิดก่อกันมาจนกระทั่งได้เปิดการค้าขายอย่างเสรี ในพ.ศ. 2386 ผ้าและเส้นผ้าสำเร็จรูปได้ส่งเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยและในภาคเหนือ แต่มิได้ส่งผลกระทบต่อนักทอในหมู่บ้านชนบทภาคเหนือมากนัก คาร์ล บ็อค ได้เดินทางสำรวจภาคเหนือในปี พ.ศ. 2424 ได้บันทึกว่า “เกือบทุกบ้านในภาคเหนือ มักมีหูกแบบพื้นเมืองอยู่ในห้องหรือใต้ถุนบ้าน เพื่อทอผ้าใช้ในครัวเรือน”⁵⁷ โฮลท์ เอส. ฮัลเลทท์ (Holt S. Hallett) นักสำรวจชาวอังกฤษ ได้เดินทางเข้ามาในภาคเหนือเมื่อ พ.ศ. 2427 เพื่อสำรวจสร้างเส้นทางรถไฟ ระหว่างไทย พม่า และมณฑลยูนนานในประเทศจีน ได้กล่าวถึงการทอผ้าและปลูกข้าวว่า ประชาชนในเมืองงาว จังหวัดลำปาง เมืองเชียงราย เมืองน่าน เมืองแพร่ ปลูกฝ้าย

ข้าว และพืชผลอื่นๆ ข้าวปลูกไว้เพื่อบริโภคเอง⁵⁸

จากการสัมภาษณ์ นายชันแก้ว พรหมกร ชาวนาอายุ 80 ปี ได้อธิบายเกี่ยวกับการทอผ้าว่า ในวัยเด็กอายุประมาณ 10-15 ขวบ หรือระหว่าง พ.ศ. 2452-2457 แม่เป็นผู้ทอผ้าและเย็บเสื้อผ้าให้แก่ลูกๆ ฝ้ายปลูกเองในหมู่บ้าน ชาวนาคนอื่นๆ ในละแวกนั้นล้วนแต่ทอผ้าทุกครัวเรือน⁵⁹ นางที เมืองใจ ชาวนาอายุ 88 ปี ก็เคยปลูกฝ้ายและทอผ้าหญิงในหมู่บ้านอายุรุ่นราวคราวเดียวกับ นางที เมืองใจ ทอผ้าเป็นทุกคน การทอผ้าได้กระทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผ้าทอมีความทนทานดีกว่าผ้าในปัจจุบัน⁶⁰ นายแก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี อธิบายว่า แม่และภรรยาเคยทอผ้าซื้อขายจากตลาดในเมืองเชียงใหม่ มิได้ปลูกฝ้ายเพื่อปั่นค้าย⁶¹ และลักษณะเช่นนี้ก็เหมือนกับกรณีของ นายชาน ทองคำดี อายุ 81 ปี ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ใกล้ตลาดเมืองลำปาง⁶² เมื่อทอผ้าเสร็จแล้วก็นำมาขายอมสี่ ถ้าต้องการสีดาก็แช่ผ้าในน้ำซึ่งสกัดจากผลมะเกลือ ถ้าต้องการสีน้ำเงินก็แช่ผ้าในน้ำซึ่งสกัดจากใบครามประมาณ 10 วัน ก็ได้สีผ้าตามต้องการ⁶³

ถ้าพิจารณา เกี่ยวกับปัจจัย 4 ประการของมนุษย์ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่อง

นึ่งห่ม และยารักษาโรค ชาวนาในหมู่บ้านผลิตได้เองเป็นส่วนมาก เช่น ปลูกข้าว และพืชผลอื่นๆ ไว้เป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ ไว้ใช้แรงงานและบริโภค ที่อยู่อาศัยก็สามารถจัดหาจากวัสดุภายในหมู่บ้าน หรือในป่านอกหมู่บ้านบ้าง เครื่องนุ่งห่ม ก็มีการปลูก ผ้ายและ ทอผ้า ใช้เอง สำหรับยารักษาโรคก็มีหมอปประจำหมู่บ้าน รักษาโรคโดยวิธีการทางไสยศาสตร์ และสมุนไพรพื้นบ้านประกอบกัน ในหมู่บ้านบางที่ก็มีหมอหลาย ๆ โรค⁶⁴ เมื่อผลิตผลต่าง ๆ สามารถตอบสนองความต้องการ ได้เป็น ส่วนมาก แล้ว การแลกเปลี่ยนสินค้า หรือสิ่งของระหว่างหมู่บ้าน ในชนบทจึงมีน้อย ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านมีผลผลิตเพียงพอในการเลี้ยงตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านก็มีบ้าง จำกัดอยู่เฉพาะในสิ่งของที่หายาก และไม่สามารถผลิตได้ในหมู่บ้าน เช่นเกลือ เมือย สิ่งของที่ทำได้ยากเหล็ก เครื่องปั้นดินเผา⁶⁵ ตลอดจนของฟุ่มเฟือยต่างๆ เช่น เครื่องประดับ ที่มีค่ามาจากที่อื่น แต่สิ่งของประการหลังเหมาะสมควรกับชนชั้นผู้ปกครองมากกว่า ชาวนาในระบบศักดินา อาจประมาณได้ว่าหมู่บ้านในชนบทภาคเหนือก่อน พ.ศ. 2398 ผลิตสิ่งของเพื่อเลี้ยงตนเองได้ ถึง 85-90 % อีก 10-15 % อาจมีการแลกเปลี่ยนกันบ้างระหว่างหมู่บ้าน⁶⁶

ถ้าเปรียบเทียบระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในภาคเหนือ กับระบบการผลิตในสังคมเอเชียก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ลักษณะการผลิตแบบเอเชียประชาชนชากรรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติของประมุขสูงของรัฐแต่เพียงผู้เดียว แรงงานมนุษย์ขาดความอิสระ เพราะต้องสังกัดและรับใช้มูลนายในการผลิต มีการเก็บผลผลิตจากหมู่บ้านเข้าสู่ส่วนกลาง ในลักษณะของการเสียภาษีการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย เพราะแต่ละหมู่บ้านมีผลผลิตทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรมเพียงพอในการเลี้ยงตนเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย ถ้ามีบ้างก็ใช้ระบบแลกของต่อของต่อของ ทั้งนี้เพราะเงินตรามีน้อยในหมู่บ้าน⁶⁷

ลักษณะการผลิตในสังคมเอเชีย ถ้าเปรียบเทียบกับระบบการผลิตแบบศักดินาของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 5 ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 13 ก็มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน กล่าวคือ ลักษณะการผลิตในระบบศักดินา (Manorial System) ชาวนาผู้ใช้แรงงานในการผลิตขาดอิสรภาพต้องอยู่ติดกับที่ดิน ถูกเกณฑ์แรงงานทำการผลิตเพื่อเสียภาษีให้แก่ขุนนางเจ้าของที่ดิน และเก็บส่วนที่เหลือไว้เลี้ยงตัวเอง การแลกเปลี่ยนระหว่างศักดินามีน้อย เพราะแต่

ละกฤษาสน์มีผลผลิตอย่างเพียงพอ ในการเลี้ยง
ตัวเอง⁶⁸ นี่คือนิยามที่คล้ายคลึงกัน สำหรับ
ข้อแตกต่างที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ ในระบบ
การผลิตแบบเอเชีย ที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติของ
ประมุขสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว ผลประโยชน์ต่างๆ
ซึ่งเกิดจากที่ดินก็ถูกรวบรวมไว้ที่ส่วนกลาง ใน
ลักษณะของการเสียภาษีอากร แต่ระบบการ
ผลิตแบบศักดินายุโรป ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์
ของขุนนาง และผลประโยชน์จากที่ดินก็ตก
เป็นของขุนนาง⁶⁹ ความแตกต่างในเรื่องระบบ
กรรมสิทธิ์ที่ดินและผลประโยชน์ที่ได้รับ จึง
เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้อำนาจผู้ปกครอง
สูงสุดในสังคมเอเชีย มีฐานอำนาจเข้ม
แข็งกว่าผู้ปกครองสูงสุดของสังคมยุโรปในสมัย
ศักดินา⁷⁰

ลักษณะการดำเนินชีวิต ในระบบการ
ผลิตแบบเอเชีย ของสังคมชาวนา ในหมู่บ้าน
ภาคเหนือ ได้ดำเนินติดต่อกันมาเป็นเวลาไม่
น้อยกว่า 1,000 ปี ได้เริ่มสูญสลายเมื่อมีการ
ติดต่อกับชาวยุโรปชาวตะวันตกอย่างเสรี การสูญ
สลายในครั้งนั้นเกิดจากการรุกรานทางเศรษฐกิจ
มากกว่าการรุกรานทางด้านการทหาร

ลักษณะการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือ ก่อน พ.ศ. 2398 : แนวความคิด และวัฒนธรรมของชาวนา

แนวความคิดและวัฒนธรรมเป็น โครง
สร้างส่วนบน (Superstructure)⁷¹ อย่างหนึ่ง
ที่คอยควบคุมแบบแผน ของการผลิตไว้ให้ทำ-
เนินไปตามแนวทาง ที่ระบบการเมืองต้องการ
“สภาพทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน แต่องค์
ประกอบต่างๆ ของโครงสร้างส่วนบน... ล้วน
แต่แสดงออก ซึ่งอิทธิพล ที่มีต่อ กระบวนการ
ต่อสู้ในประวัติศาสตร์ และในหลายกรณีก็
มีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบของมันด้วย
ปัจจัยเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์ซึ่ง
กันและกัน”⁷²

ถ้าพิจารณาระบบความคิดของชาวนาโดย
ทั่วๆ ไปแล้ว มีลักษณะเป็นแบบอนุรักษ์นิยม
ทั้งนี้เนื่องจากระบบเครือญาติ ทำให้ชาวนาต้อง
อยู่ในอำนาจของผู้อาวุโส คนหนุ่มย่อมจำนน
ต่อแนวความคิดของคนแก่ ทั้งด้านการดำ
เนินชีวิต และการประกอบอาชีพ ลักษณะดัง
กล่าวแล้วได้รับการถ่ายทอดติดต่อกันจากคนรุ่น
หนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งติดต่อกันไป⁷³ นอกจากนี้
สังคมชาวนาเป็นสังคมปิด มีการแต่งงานในพวก
เดียวกัน มีค่านิยมแบบเดียวกันเน้นความเหมือน
กัน ปราศจากความขัดแย้ง เกาะกลุ่มกันอย่าง

เหนียวแน่น และยึดมั่นในจารีตประเพณี⁷⁴ ลักษณะ เช่นนี้ ทำให้ชาติความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ปราศจากลักษณะของเอกบุคลิก มีวัฒนธรรมในการยอมรับจำนนมากกว่าก้าวร้าว หรือสร้างสรรค์ความคิดใหม่ๆ

ในด้านการเมือง บทบาทของชาวนามีลักษณะคล้ายคลึงตามมากกว่าเป็นผู้นำและยอมทำตามอำนาจทางการเมืองเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ชาวนายอมส่งบรรณาการหรือบริการต่างๆ ให้รัฐบาลเพื่อแลกกับความคุ้มครอง แต่ถ้ารัฐบาลหรือผู้ปกครองไม่สามารถให้ความคุ้มครองป้องกันแก่ตนได้⁷⁵

ถ้าพิจารณากระบวนการวัฒนธรรมของชาวนาในภาคเหนือ ซึ่งอาศัยในดินแดนอาณาจักรล้านนา ในอดีต ก็เป็นวัฒนธรรมที่สอนให้คนยอมจำนนเคารพนบนาบผู้ใหญ่ ไม่ให้ไผ่สูงเกินศักดิ์ทั้งนี้เพื่อผู้ลประโยชน์ในด้านการปกครอง “คำสอนพระยามังราย” ได้กล่าวถึงเงื่อนไขไพร่มิให้ไผ่สูงเกินศักดิ์ว่า “บ่ไซ่เชื่อเจ้าก็อย่าหวังเป็นพระยา บ่ไซ่เชื่อเสนาก็อย่าหวังเป็นอำมาตย์”⁷⁶ เพราะการกระทำเช่นนั้น เป็นเหตุให้บ้านเมืองฉิบหาย ทั้งข้อความที่ว่า “ไซ่เชื่อพระยาหื้อเป็นพระยา ไซ่เชื่อนางพระยาหื้อเป็นนางพระยา กังอันเป็นเหตุหื้อบ้านเมืองฉิบหายแล”⁷⁷ บุคคลผู้เป็นไพร่ไม่ควรอวดดี หรือขัดแย้งกับเจ้า

นาย เพราะไม่มีประโยชน์แต่ประการใด⁷⁸ ไพร่ควรทำความดีที่ตอบแทนเจ้านาย เพื่อว่าเจ้านายจะได้เลี้ยงไว้อย่างเป็นสุข⁷⁹ บุคคลที่เป็นเจ้านายถือว่าเป็นผู้ที่มีบุญ ดังนั้นไพร่ควรทำบุญไว้ เพื่อความรุ่งเรืองในชีวิตของตนเอง⁸⁰

ด้านวัฒนธรรมในครอบครัว ลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ และญาติพี่น้อง ถ้าขัดขึ้นไม่เชื่อฟังก็หมดสิทธิในการรับมรดก⁸¹

ระบบวัฒนธรรมซึ่ง สร้าง สมกันมาแต่ในอดีต ในลักษณะดังกล่าวแล้วมีส่วนทำให้ประชาชนในภาคเหนือส่วนหนึ่ง เกิดความท้อแท้ ชาติความทะเยอทะยานในการ ไผ่สูงเพื่อเปลี่ยนสถานภาพชีวิตของตนเองในทางที่ดีขึ้น ทั้งนี้ เพราะ คิดว่า ตนเอง มีกรรม จึงต้อง รับ เคราะห์ กรรม ที่ทำไว้ ลักษณะเช่นนี้เป็นผลดีแก่ฝ่ายปกครอง เพราะทำให้การปกครองสะดวกขึ้น

ในด้านระบบกฎหมาย ได้วางบทลงโทษไว้อย่างรุนแรง โทษสถานหนัก มี 3 ส่วน คือ ประหารชีวิต ตักเตือน ขับออกจากเมือง⁸² ในการทำสงคราม ถ้า “ผู้ใดหลบหนีจะทั้งผู้บังคับบัญชา ให้ฆ่าเสีย...เมื่อฆ่าแล้วให้บริบครอบครัวทรัพย์สินทั้งสิ้นเพื่อมิให้คู่เป็นเยี่ยงอย่าง”⁸³ ถ้าผู้บังคับบัญชาละทิ้งทหาร ก็มีความผิดลงโทษสถานเดียวกัน⁸⁴ ผู้ใดทำสงคราม ทั่วชายกลางสนามรบมีบาเหน็จรางวัลให้⁸⁵

ระบบวัฒนธรรม กฎหมาย ตลอดจน โครงสร้างส่วนบนบ้านอื่นๆ เมื่อประกอบกัน แล้วมีส่วนทำให้ชาวนาหรือไพร่ มีวัฒนธรรม ในค่านิยมมากกว่าท้าวไร่ และมีแนว ความคิดในลักษณะยอมรับว่าระบบสังคมมีความ ชอบธรรมแล้ว ถึงแม้ว่าไพร่หรือชาวนาบางคนอาจมองเห็นข้อบกพร่อง แต่ก็ไม่กล้าแสดง พฤติกรรมที่ขัดแย้งกับอำนาจรัฐ เพราะเกรง กลัวบทลงโทษที่รุนแรง

การเปลี่ยนแปลงการผลิต ในหมู่บ้านภาคเหนือระหว่าง พ.ศ. 2398-2475

เมื่ออังกฤษได้ยึดครองดินแดนพม่าบริเวณ อัสสัม ยะไข่ และตะนาวศรี ได้แล้ว ตามสนธิสัญญายานคาโบ⁶⁸ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2369 และในเดือนพฤศจิกายน ปีเดียวกัน อังกฤษก็บังคับให้พม่าเปิด ประเทศค้าขายอย่างเสรีกับอังกฤษ⁸⁷ ในปี พ.ศ. 2395 อังกฤษยึดเมืองท่าของพม่าแถบ อำวะมะตะบัน (Martaban) เช่นเมืองมะละมะ (Moulmein) พะสิม และดินแดนแถบปากน้ำอิระวดีได้⁸⁸ จึงทำให้การค้าขายอย่างเสรีระหว่างพม่ากับอังกฤษกว้างขวางยิ่งขึ้น และสินค้าผลิตผลจากโรงงานอุตสาหกรรมก็ไหลล้นเข้ามาทางภาคเหนือมากขึ้นกว่าเดิม ในสมัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) การค้าขายระหว่างพ่อค้าอังกฤษคนในบังคับอังกฤษ กับประชาชนในภาคเหนือ ได้ปรากฏขึ้นแล้ว โดยพ่อค้าอังกฤษนำสินค้าสำเร็จรูปจากเมืองมะละแหม่ง เข้ามาค้าขายในภาคเหนือ⁸⁹ และเส้นทางนี้⁹⁰ เป็นเส้นทาง การค้าขายที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือ⁹¹ ก่อน มีการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯกับภาคเหนือ

หลังจากประเทศไทยได้ทำสัญญา ค้าขาย กับอังกฤษอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 แล้วในปี พ.ศ. 2399 อังกฤษก็ได้ทำข้อตกลงกับไทยอีก ฉบับหนึ่ง เพื่อส่งเสริมให้การค้าขายระหว่าง อังกฤษคนในบังคับของอังกฤษกับประชาชนในภาคเหนือให้สะดวกยิ่งขึ้น ในข้อตกลงฉบับนั้น⁹² รัฐบาลไทยต้องยินยอมให้คนอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษเสียภาษีหรือซื้อสินค้า เป็นเงินตราต่างประเทศ เนื้อเงินเนื้อทอง หรือเงินบาทก็ได้⁹³ จากข้อตกลงอันนี้จึงเป็นสาเหตุ สำคัญที่ทำให้เงินแถบแพร่หลายในภาคเหนือ มากกว่าเงินบาทในระหว่าง พ.ศ. 2399-2475⁹⁴

พ่อค้าที่ใช้เส้นทางการค้าระหว่างมะละ-แหม่งกับภาคเหนือ มีหลายชาติได้แก่ พม่า จีนฮ่อ ไทยใหญ่หรือเงี้ยว และชาวจีนในภาคเหนือ พ่อค้าดังกล่าวแล้วบางกลุ่มได้เดินทาง

ไปถึงหลวงพระบาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเริ่มต้นเดินทางจากมะละแหม่ง ผ่าน ทาก สุโขทัย พิษณุโลก อุตรดิตถ์ แพร่ น่าน เชียงคำ แล้วล่องเรือตามลำน้ำโขงถึงเมืองหลวงพระบาง ล่องเรือต่อไปยังหนองคายเพื่อซื้อไหมดิบ กายาน นำไปขายพม่า⁹⁵ และพ่อค้าบางคนอาจเดินทางจากหนองคายต่อไปยังโคราช⁹⁶

ในการค้าขายของพ่อค้าจีนฮ่อและพ่อค้าเงี้ยว พ่อค้าจีนฮ่อ ใช้ พ่อ และม่าเป็นพาหนะในการเดินทาง จีนฮ่อได้นำสินค้าพื้นเมืองจากยูนนาน เช่น ฝิ่น ขี้ผึ้ง มันท่อ หม้อทองเหลือง ผ้าไหม หมวกฟาง เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือแล้วซื้อ เกลือ หมาก ฝ้าย เพื่อนำไปจำหน่ายในรัฐฉาน หรือยูนนาน⁹⁷ พ่อค้าจีนฮ่อบางกลุ่ม อาจเดินทางจากภาคเหนือต่อไปยังมะละแหม่งในพม่า เพื่อซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า ผ้า เครื่องใช้ภายในบ้าน เพื่อนำไปขายในภาคเหนือ และท้องถิ่นที่เดินทางผ่าน⁹⁸ สำหรับพ่อค้าเงี้ยวเป็นพวกพ่อค้าเร่ ซึ่งใช้วัวก่างๆ เป็นพาหนะสำคัญในการลำเลียงสินค้า เงี้ยวได้นำฝิ่น หมาก พริกแห้ง ราก ครั่ง มีดเข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ⁹⁹ แล้วซื้อเกลือ ฝ้าย เพื่อนำไปจำหน่ายในหมู่บ้านของตน เงี้ยวก็เช่นเดียวกับจีนฮ่อ ได้เดินทาง

จากภาคเหนือของประเทศไทยเข้าสู่เมือง มะละแหม่ง เพื่อซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น ผ้า เสื้อผ้า เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ¹⁰⁰

เส้นทางการค้าของจีนฮ่อ และเงี้ยวที่สำคัญ แบ่งออกเป็น 2 สาย คือ สายตะวันออก และสายใต้¹⁰¹

สายตะวันออก เริ่มต้นจากเชียงแสน เชียงราย พะเยา แพร่ และอุตรดิตถ์ หรือจากแพร่ แยกขึ้นไป น่าน เชียงของ แล้วล่องเรือตามลำน้ำโขง สู่เมืองหลวงพระบาง

สายใต้ เริ่มต้นจากเชียงแสน เชียงราย เวียงป่าเป้า เชียงใหม่ ะแห่ และมะละแหม่ง¹⁰²

เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือ เพราะเป็นทางผ่านของพ่อค้าเงี้ยวและจีนฮ่อ ซึ่งเดินทางจากมะละแหม่งผ่านเชียงใหม่ไปยังรัฐฉานและยูนนาน นอกจากนี้เชียงใหม่ยังเป็นแหล่ง บริโภค สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญอีกด้วย ในปี พ.ศ. 2454 มีสินค้าสำเร็จรูปจากเมืองมะละแหม่งส่งเข้ามาจำหน่ายในเชียงใหม่เป็นเงิน 286,750 บาท แต่มีสินค้าออกจากเชียงใหม่ส่งขายมะละแหม่งเพียง 40,000 บาท¹³⁰ สินค้าที่ประชาชนในเมืองเชียงใหม่ต้องการมากคือ ผ้า ค้าย น้ำมันก๊าด เครื่องเรือน เครื่องเหล็ก เกลือ บด

สินค้าออกที่สำคัญได้แก่ กล้วย สีสียก เขา
สัตว์ หนังสือ น้ำมันหมู ฯลฯ¹⁰⁴ สินค้าเข้า
จากมะละแหม่งก็กล่าวแล้ว ชาวนาได้ซื้อจาก
ตลาดในเมืองเข้าไปใช้ในหมู่บ้าน และมีส่วน
ทำให้การผลิตสิ่งของใช้เองในหมู่บ้านต้องสูญ-
สิ้นลงอย่างช้า ๆ ทั้งนี้เพราะชาวนาไม่มีเงิน
ในการซื้อผลิตผลจากโรงงานอุตสาหกรรมมาก
นัก เนื่องจากขาดรายได้หลัก ชาวนาจึงใช้วิธี
ซื้อสินค้าสำเร็จรูปควบคู่กับการผลิตใช้เอง¹⁰⁵

เส้นทางสำคัญสายที่สอง ซึ่งนำสินค้าสำ-
เร็จรูป เข้าสู่หมู่บ้านภาคเหนือ คือ เส้นทาง
การค้าขาย ระหว่าง กรุงเทพฯ กับภาคเหนือ ก่อน
สร้างทางรถไฟสายเหนือถึงลำปางในปี พ.ศ.
2459 และถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 การ
ติดต่อค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคเหนือใช้
เส้นทางน้ำเป็นหลัก แต่แม่น้ำในภาคเหนือซึ่ง
ไหลสู่ภาคกลางได้แก่ ปิง วัง ยม น่าน ได้
ไหลผ่านพื้นที่สูงของภาคเหนืออันประกอบด้วย
ทิวเขา หุบเขา ตลอดจนเกาะแก่ง ตามลำน้ำ
มากมาย จึงเป็นอุปสรรคสำคัญทำให้การติดต่อ
ค้าขายทางเรือไม่สะดวก ในปีหนึ่งๆ มีเรือ
ขนส่งสินค้า ประมาณ 1,000 ลำ บรรทุกสิน-
ค้าได้ละ 2½ ตัน ระหว่างกรุงเทพฯ เชียงใหม่¹⁰⁶
การเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ - เชียงใหม่ ไป
กลับเสียเวลาประมาณ 2-3 เดือน สินค้าออก

จากเชียงใหม่ได้แก่กล้วย สีสียก หนังสือสัตว์ เขา
สัตว์ น้ำมันหมู สินค้าเข้าซึ่งซื้อจากกรุงเทพฯ
ได้แก่ เสื้อผ้า ผ้าทอ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด
สบู่ เครื่องเหล็ก เกลือทะเล¹⁰⁷ สำหรับการ
ค้าขายทางแม่น้ำวังระหว่างกรุงเทพฯ-ลำปาง ก็
มีลักษณะเช่นเดียวกัน ในเดือนหนึ่งๆ มีพ่อค้า
เรือชาวจีนได้นำสินค้าจากกรุงเทพฯ ส่งเข้าจำ-
หน่ายในลำปางประมาณ 90,000 รูปี สินค้า
ส่วนมากทำจากประเทศอังกฤษ¹⁰⁸ เช่น น้ำ
มันก๊าด ไม้ขีดไฟ เสื้อผ้า ก้าย เครื่องเหล็ก
สบู่ ตลอดจนสินค้าสำเร็จรูปอื่นๆ¹⁰⁹ แต่ถ้ามอง
พิจารณาสินค้าเข้าในภาคเหนือ โดยส่วนรวม
แล้วได้แก่ เสื้อผ้า ผ้า ทอ น้ำมันก๊าด ไม้
ขีดไฟ เทียนไข ตะกั่ว เหล็กแท่ง ตะปู
เครื่องถ้วยชาม น้ำมันก๊าด¹¹⁰ สำหรับสินค้า
ออกได้แก่ กล้วย สีสียก กายาน ผืน งาม-
ช้าง หนังสือสัตว์ เขาสัตว์ ขี้ผึ้ง น้ำมัน และ
ดินประสิว¹¹¹

สินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่ภาคเหนือในหมู่บ้านสองวิธี คือ หนึ่งชาวนาซื้อสินค้าจากในเมืองและสองพ่อค้านำสินค้าเข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้าน ในหมู่บ้านภาคเหนือในระยะเวลาที่มีการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ตลาดไม่มีในหมู่บ้าน การซื้อขายสินค้า ชาวนาต้องซื้อขายสินค้าที่ตลาดในเมือง การเดินทางมาตลาดส่วนมากใช้

การเดินทางตามทางเท้าแคบๆ ซึ่งตัดผ่านทุ่งนาและป่าละเมาะ ชาวนาต้องออกเดินทางตั้งแต่เวลา 04.00 นาฬิกา เพื่อซื้อขายสินค้าในตลาดเวลาเช้าตรู่ สินค้าซึ่งนำมาขายส่วนมากเป็นพืชผัก ผลไม้ สำหรับสินค้าซึ่งซื้อจากตลาดได้แก่ เกลือ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด เสื้อผ้า ก้าย เนื้อวัว เนื้อหมู ฯลฯ ในตลาดมีสินค้ามากมายหลายชนิด ชาวนาในหมู่บ้านมักนำพืช ผัก ผลไม้ ใส่ตะกร้าวางขายบนพื้นดิน พืชผักดังกล่าวได้แก่ ผักกาด หัวหอม กระเทียม แดง-กวา พักทอง ข้าวโพด หน่อไม้ พริกขี้หนู มะนาว หนาม พลุ ยาสูบ สัตว์ปีก เนื้อหมู¹¹² สำหรับพ่อค้าพม่า จีน ขayar่ม พัด ผ้าฝ้าย ผ้าสักหลาด ผ้าไหม ไม้ขีด น้ำมันก๊าด ตะเกียง มีด คาน ดาบ ถ้วยชามและเครื่องกระป๋อง¹¹³

พ่อค้าซึ่งนำสินค้าเข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้านมีทั้งพ่อค้าซึ่งเป็นชาวนาในหมู่บ้านประกอบการค้าขายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้ว และพ่อค้าเร่ต่างชาติ เช่น จีนฮ่อ เงี้ยว พม่า และพ่อค้าจีน พ่อค้าซึ่งเป็นชาวนาในหมู่บ้านประกอบการค้าขายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว โดยพ่อค้าได้ใช้วัวเป็นพาหนะสำคัญ ในการลำเลียงสินค้าวัวที่ใช้บรรทุกสินค้า เรียกว่า “วัวต่าง”¹¹⁴ เหตุที่ต้องใช้วัวต่างเพราะไม่มีทางเกวียน และทางรถยนต์ ชาวนาจะนำวัวต่างของตนเองและ

ของเพื่อนบ้านรวมกันประมาณ 30-100 ตัว เดินทางซื้อขายสินค้า เช่น ซื้อเมี่ยงจากอำเภอแม่แตง นำไปขายยังอำเภอสันป่าตอง และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อขายเมี่ยงหมดแล้ว ก็ซื้อเกลือ ปลาแห้ง น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ เพื่อนำไปขายยังอำเภอสะเมิง ในจังหวัดเชียงใหม่¹¹⁵ บางครั้งก็ซื้อเมี่ยงจากอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอแม่แตงจังหวัดเชียงใหม่ นำไปขายยังจังหวัดลำพูน ลำปาง แล้วซื้อเกลือ เสื้อผ้าสำเร็จรูป และน้ำมันก๊าด จากจังหวัดลำปาง เพื่อนำไปขายในหมู่บ้านชนบทจังหวัดเชียงใหม่ สำหรับน้ำมันก๊าดซื้อจากลำปางราคาปี๊บละ 4 รูปี แต่ นำไปขายยังหมู่บ้านชนบทในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ราคาปี๊บละ 20 รูปี ใ้ราคาสูงกว่าต้นทุนถึง 5 เท่า ทั้งนี้เพราะการคมนาคมลำบากต้องบรรทุกสินค้าด้วยวัวต่าง เดินทางผ่านป่าและภูเขาประมาณ 4 วัน¹¹⁶ ทั้งนี้เพราะว่าก่อน พ.ศ. 2464 ยังไม่มีทางรถไฟหรือทางรถยนต์เชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และลำปาง

การแตกสลายของระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง เมื่อสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น เสื้อผ้า เชื้อเพลิง และวัตถุดิบสำเร็จรูปอื่นๆ ได้ส่งเข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ โดยมีพ่อค้าจีน พม่า เงี้ยว และจีนฮ่อเป็นผู้นำเข้า

มา ประชาชนในภาคเหนือนิยมบริโภคสินค้า
ดังกล่าวแล้วเพราะสะดวกสบาย ไม่เสียเวลาล่า
ช้า เหมือนผลิตสิ่งของด้วยแรงคน ประชาชน
ในเมืองและชาวนาในหมู่บ้านชนบท จึงนิยมใช้
สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมแทนการผลิตเอง
จุดเริ่มต้นของการแตกสลายในการผลิตเพื่อเลี้ยง
ตัวเองจึงได้เกิดขึ้นและได้พังทลายลงอย่างช้า ๆ
ทั้งนี้เพราะขาดการคมนาคมเชื่อมติดต่อกันระหว่าง
เมืองกับหมู่บ้าน และชาวนาในหมู่บ้านไม่มีรายได้
มากนักจากการประกอบอาชีพ ลักษณะเช่น
นี้ แตกต่างจากภาคกลาง ถึงแม้ว่าภาคกลาง
ขาดการคมนาคมทางบกก็จริง หลังจากเปิด
ประเทศค้าขายอย่างเสรีใหม่ ๆ แต่ภาคกลางก็
มีแม่น้ำ ลำคลอง สำหรับเชื่อมติดต่อกันระหว่าง
หมู่บ้านกับเมืองได้สะดวก และชาวนาก็มีรายได้
ได้หลังจากการขายข้าว ทั้งนี้เพราะหลังจากเปิด
ประเทศ ในปี พ.ศ. 2398 แล้วภาคกลางได้
ขยายเนื้อที่การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น และได้ส่งข้าว
เป็นสินค้าออกมากที่สุด ประมาณกันว่า ข้าว
ซึ่งส่งเป็นสินค้าออก เป็นข้าวจากภาคกลางถึง
98%¹¹⁷ แต่การทำนาในภาคเหนือมีวัตถุประสงค์
เพื่อบริโภคมิใช่เพื่อขายเป็นสินค้าทั้งนี้เพราะ
ขาดการคมนาคมขนส่ง การผลิตข้าวเพื่อขาย
ในภาคเหนือ ได้เริ่มต้น เมื่อสร้าง ทางรถไฟสาย
เหนือถึงสถานีลำปาง (พ.ศ. 2459) และถึง

สถานีเชียงใหม่ (พ.ศ. 2464)¹¹⁸ ทั้งนี้เพราะ
ได้เกิดโรงสีไฟขึ้นใกล้ ๆ สถานีรถไฟ เช่น
ในเมืองเชียงใหม่ได้มีโรงสีเงินหล่อ โรงสีแสง
ไทย โรงสีไทยเสรี และโรงสีวศุขเข่ง ชาวนา
ในหมู่บ้านใกล้เคียงกับสถานีรถไฟ หรือบริเวณ
อำเภอใกล้เคียง ก็สามารถขายข้าวให้แก่โรงสี
โดยตรงหรือขายผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งนำ
เกวียนมารับซื้อข้าวเปลือกในหมู่บ้านได้ และ
ได้นำรายได้จากการขายข้าวเปลือก ทยอยจน
พืชผลอื่น ๆ บ้าง ซื้อสินค้าสำเร็จรูปเพื่ออุปโภค
บริโภค¹¹⁹

ชาวนา ในหมู่บ้าน ชนบท ภาค เหนือ ก่อน
พ.ศ. 2398 และแม้กระทั่งหลังจากนั้นมาอีก
ประมาณ 50-60 ปี ก็ยังมีการปลูกฝ้าย เพื่อ
ปั่นด้าย ทอผ้า และเย็บเสื้อผ้าเอง แต่ก็ค่อย
ลดน้อยลงตามลำดับ เมื่อมีสินค้าอุตสาหกรรม
ส่งเข้ามาขายในภาคเหนือ ชาวนาผู้ร่วมสมัยได้
อธิบายให้ทราบว่า ประมาณ พ.ศ. 2460 หรือ
ก่อนนั้นเล็กน้อย ชาวนาในหมู่บ้านและหมู่บ้าน
ใกล้เคียง ยังคงปลูกฝ้ายไว้ในบริเวณบ้าน
หรือทุ่งนา เพื่อเก็บดอกฝ้ายไว้สำหรับปั่นด้าย
เพื่อทอผ้าใช้เอง แต่เมื่อมีเสื้อผ้าสำเร็จรูปเข้า
มาจำหน่าย ชาวนาจึงได้เริ่มเลิกปลูกฝ้าย แล้ว
ซื้อด้าย มาทอผ้าแทนปั่นฝ้ายเองหรือบางทีก็
ซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูป ทั้งนี้เพราะสินค้าดังกล่าวมี

ราคาถูก และสะดวกรวดเร็ว สวยงามกว่าเสื้อผ้าซึ่งทอใช้เอง แต่การทอผ้าใช้เองก็คงจะทำได้ยากเกินไปมิได้หมดสิ้น ผ้าทอใช้เองส่วนมากใช้ภายในบ้าน เพราะมีความคงทนกว่าผ้าจากโรงงาน การแตกสลายของการทอผ้าเริ่มต้นจากหมู่บ้านใกล้เคียง เมืองก่อน แล้วค่อยแพร่ขยาย ออกสู่หมู่บ้าน ชนบทห่างไกลออกไป¹²⁰ หลังจากเปิดการค้าขายอย่างเสรีในปี พ.ศ. 2398 แล้วอีกเกือบ 100 ปี ต่อมาหัตถกรรมสิ่งทอในหมู่บ้านภาคเหนือจึงได้สูญสลายหมดสิ้น¹²¹ ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับภาคกลางแล้ว การสูญสลายของหัตถกรรมสิ่งทอในภาคกลาง ได้สูญสลายรวดเร็วกว่า เพราะชาวนาในภาคกลางมีรายได้เป็นเงินจากการขายข้าว และการคมนาคมของภาคกลางสะดวกกว่าภาคเหนือ¹²²

นอกจากหัตถกรรมสิ่งทอได้สูญสลายจากหมู่บ้านแล้ว การผลิตสิ่งของเครื่องใช้อย่างอื่นเพื่อใช้เอง ก็ได้สูญสั่นลงอย่างช้าๆ เพราะอิทธิพลของสินค้าสำเร็จรูปค้ำย เช่น ชาวนาใช้น้ำมันก๊าดสำหรับจุดตะเกียงแทน น้ำมันหมูหรือ ขี้ยา (น้ำมันจากคันทาย) ใช้ไม้ขีดไฟแทนปัก (ตะบันไฟ)¹²³ สำหรับเครื่องใช้อื่นๆ ซึ่งทำจากโลหะ เช่น มีด จอบ เสียม ฯลฯ เติมนที่เกี่ยวกับผลิตชิ้นใช้เองในบ้านช่างตีเหล็กในหมู่บ้านได้สกัดแร่เหล็กจากภูเขา แล้ว

มาหลอมจนกระทั่งได้ “เหล็กหัว” (เหล็กบริสุทธิ์) แล้วจึงนำไปตีเป็นเครื่องใช้ดังกล่าวแล้ว เมื่อต่างประเทศส่งเหล็กแท่งเป็นแผ่นๆ เข้ามาจำหน่าย ช่างเหล็กจึงได้ใช้เหล็กแท่งสำหรับทำมีด พร้า จอบ เสียม ฯลฯ แทนการสกัดเหล็กชิ้นใช้เอง¹²⁴ ในปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2525) หมู่บ้านช่างเหล่านี้นับมีอยู่บ้างในภาคเหนือ เช่น หมู่บ้านขามแดง อำเภอหางฉัตร จังหวัดลำปาง หมู่บ้านภาคเมฆ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง บ้านทุ่งส้ม อำเภอองาว จังหวัดลำปาง บ้านเหมืองง่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นต้น

สรุป

วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือระหว่าง พ.ศ. 2394 ถึง พ.ศ. 2475 ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับวิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง¹²⁵ และภาคอื่นๆ ของประเทศไทย แต่ลักษณะเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือเปลี่ยนแปลงช้ากว่าภาคกลาง ทั้งนี้เพราะภาคเหนือขาดระบบการคมนาคมในการลำเลียงสินค้า จึงเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายได้ช้ากว่า ถ้าพิจารณาลักษณะการผลิตของประชาชนในภาคกลาง ก่อน พ.ศ. 2398 ก็มีลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตสิ่ง

ของทั้งคันเกษตรกรรมและหัตถกรรมอย่าง
เพียงพอในการเลี้ยงหมู่บ้านของตนเอง การ
แลกเปลี่ยนมีน้อยและถ้ามีการแลกเปลี่ยนบ้างก็
ใช้ระบบแลกเปลี่ยนของ¹²⁶ ชาวนาในหมู่บ้าน
นอกจากปลูกข้าว เพื่อบริโภคแล้ว ก็ยัง
ปลูกฝ้ายเพื่อทอผ้าไว้ใช้เอง¹²⁷ ลักษณะเช่นนี้
ก็เหมือนกับชาวนาในภาคอื่นๆ ของประเทศ
ไทย¹²⁸ ซึ่งอยู่ในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัว
เอง มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อบริโภคเอง
และเสียภาษีให้แก่รัฐ ในฐานะที่รัฐเป็นเจ้าของ
ที่ดินเป็นผู้ให้ความคุ้มครองป้องกันในระบบ
การผลิตแบบเลี้ยงตัวเอง ชาวนามีผลผลิต
พอเพียงในการบริโภคแต่ละปี ถ้าปีใดเกิดภัย
ธรรมชาติ ชาวนาส่วนหนึ่งในภูมิภาคต่างๆ
ของประเทศต้องประสบปัญหาความอดอยาก
กินกลอย เผือก มัน หรือพืชผลอย่างอื่นแทน
ข้าว¹²⁹ เป็นภาระของรัฐที่ต้องให้ความช่วยเหลือ
เช่น แจกข้าว หรือให้ยืมข้าวบริโภค
ได้ไม่เกิน คนละ 1 ถัง และบางครั้งก็ให้ทำ
งานเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าว¹³⁰ ถ้าชาวนาอด
ทนต่อสภาพความอดอยากไม่ไหว ก็ต้องอพยพ
ครอบครัว เพื่อแสวงหาที่ประกอบอาชีพใหม่
เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นทุก ๆ ภาคของประเทศ
ไทย เช่น ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตทุ่งหลวงคลองรังสิต

ซึ่งมีการชลประทาน¹³¹ ชาวนาในจังหวัด
อุบลราชธานีอพยพเข้าไปประกอบอาชีพในดิน
แดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง¹³² และชาวนาในอา-
เภอสะเคา จังหวัดสงขลา อพยพเข้าไปในรัฐ
ไทรบุรี¹³³

หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรี ใน
ปี พ.ศ. 2398 ข้าวได้เป็นสินค้าออกที่สำคัญ
ชาวนาในภาคกลางได้ขยายพื้นที่ทำนาเพื่อขาย
ข้าวมากขึ้น¹³⁴ แต่ชาวนาในภาคเหนือและ
ภาคอื่นๆ ยังไม่ได้ผลิตข้าวเพื่อขาย¹³⁵ เมื่อ
ชาวนาในภาคกลางมีรายได้จากการ ขาย ข้าว ก็
นำเงินตราซื้อสินค้าสำเร็จรูป เช่น เสื้อผ้า และ
สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แทนการผลิตขึ้นเอง
ในหมู่บ้าน ชาวนาในภาคกลางเลิกการปลูก
ฝ้าย บันท้าย และทอผ้า¹³⁶ ผลที่สุดการผลิต
หัตถกรรมสิ่งทอ และอุตสาหกรรมพื้นบ้าน
อื่นๆ เช่นการทำมิก จอบ ผานไถ ฯลฯ
ก็ได้สูญสลายอย่างรวดเร็ว¹³⁷ ประมาณ พ.ศ.
2407 “การหีบฝ้าย คัดฝ้าย บั่นฝ้าย ทุกหน
ทุกแห่งก็อันตรธานหายไป ยังมีอยู่บ้างแต่การ
ทอผ้า ก็เอาด้ายเมืองนอกมาทอ¹³⁸ ซึ่งต่าง
กับชาวนาในภาคเหนือ ยังคงปลูกฝ้าย
บั่นฝ้าย และทอผ้าเองเป็นส่วนมาก แต่ก็มี
การซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปบ้างในจำนวนเล็กน้อย
ในปี พ.ศ. 2424 คาร์ล บ็อค (Carl Bock)

ยังได้สำรวจพบว่า เกือบทุกครัวเรือนมีหมึกแบบพื้นเมืองอยู่ในห้อง หรือใต้ถุนบ้านสำหรับทอผ้าใช้เอง¹³⁹ ควบคู่กับการซื้อเส้นผ้าสำเร็จรูป เหตุผลที่การทอผ้าในภาคเหนือสูญสลายช้ากว่าภาคกลาง เพราะ

1. ระบบการคมนาคม ภาคเหนือนอกจากลักษณะภูมิประเทศประกอบด้วยป่าไม้และภูเขาอันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อซึ่งกันและกันแล้ว ยังขาดระบบการคมนาคมที่ดีเชื่อมติดต่อ ซึ่งกันและกันระหว่างเมืองต่าง ๆ ในขณะที่ภาคกลางมีแม่น้ำลำคลอง ที่สะดวกในการคมนาคมเชื่อมติดต่อระหว่างเมือง กับหมู่บ้าน สินค้าอุตสาหกรรมจึงเข้าสู่หมู่บ้านได้สะดวกและรวดเร็วกว่าภาคเหนือ

2. ระบบการผลิต หลังจากเปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีแล้ว ระบบการผลิตของ

ชาวนาในหมู่บ้านภาคกลาง เริ่มเปลี่ยนเป็นระบบการผลิตเพื่อขายมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น แต่ชาวนาในภาคเหนือก่อนสร้างทางรถไฟถึงสถานีนครลำปาง (พ.ศ. 2459) และถึงสถานีเชียงใหม่ (พ.ศ. 2464) ยังมีระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง จึงมีรายได้ในการซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงาน อุตสาหกรรม น้อยกว่าภาคกลาง

เนื่องจากการขาดระบบการคมนาคม และการขาดระบบการผลิตเพื่อขาย จึงทำให้วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้าน ภาคกลางเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วกว่า หมู่บ้านภาคเหนือและภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ซึ่งขาดระบบการคมนาคม และขาดระบบการผลิตเพื่อขาย เช่นเดียวกับภาคเหนือ.

เชิงอรรถ

¹Robert L. Pendleton, *Thailand Aspects of Landscape and Life* (New York : Duell Sloan and Pearce, 1963), p. 40

²ราชบัณฑิตยสถาน, *อักษรอนุกรมภูมิศาสตร์ไทย*, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ 2506), หน้า 36-46.

³ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, *เรือนไทยเดิม*, (กรุงเทพมหานคร : สยามสมาคม 2519), หน้า 36 และ John E. de Young, *Village Life in Modern Thailand*, (Berkeley, California : University of California Press, 1958,) p. S.

⁴ *Ibid*

⁵ ชาวนา หมายถึงผู้ประกอบการเพาะปลูกขนาดเล็กๆ ใช้เครื่องมือในการผลิตแบบง่ายๆ ประกอบกับแรงงานในครอบครัว ทำการผลิตเพื่อบริโภคเองและแบ่งให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ชาวนา นอกจากทำการเพาะปลูกแล้วยังอาจประกอบอาชีพอื่นเล็กๆ น้อยๆ บ้างเช่น เลี้ยงสัตว์ รับจ้างหรือเป็นหัตถกร หมายความว่าชาวนาใน Eric R. Wolf, *Peasants*, (New Jersey : Prentice Hall, 1966), p. 2 และ Teodor Shanin, ed, *Peasants and Peasant Societies*, (New York : C. Nicholls and Co., Ltd, 1971,) p. 240.

⁶ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 28.

⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 60-61

⁸ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง 2394-2475” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522), หน้า 127-134 และ 160-163

⁹ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน (นครหลวง : สำนักนายกรัฐมนตรี 2516), หน้า 64 และ 110-115

¹⁰ *มั่งรายศาสตร์ฉบับวัดหมื่นเงินกอง* แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2518), หน้า 2

¹¹ “กฎหมายมั่งรายฉบับนายคักกี รันชัย มอบหอสมุดแห่งชาติ”, *ศิลปากร* (พฤศจิกายน 2521), หน้า 77

¹² ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มั่งรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามั่งราย* (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521,) หน้า 5

¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 (ต่อไปย่อ หจช, ร. 5) ก. 13.2/21 พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร์ศก 119

¹⁴ หจช, ร 5 ม 1.3/16 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเกล้าอยู่หัว ที่ 308/8255 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

¹⁵ หจช, ร. 5 ยธ. 9/65 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลกรมขุนสมมคมวรพันธ์ ที่ 941/5057 ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ. 124

¹⁶ Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production*, (Assen ; Van Gorcum, 1975), p. 290.

¹⁷ เมืองเงินยาง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

¹⁸ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, *ตำนานพื้นเมือง*, หน้า 4

¹⁹ “มั่งรายศาสตร์ หรือกฎหมายของพระเจ้ามั่งราย” แปลโดย สงวน โชติสุขรัตน์ ใน *วัฒนธรรมไทย*, 7 (พฤศจิกายน 2517), 35-37.

²⁰ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มั่งรายศาสตร์* หน้า 97

²¹ “มั่งรายศาสตร์หรือกฎหมายของพระเจ้ามั่งราย”, หน้า 37

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-38

²³ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มั่งรายศาสตร์* หน้า 110

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117-119

²⁵ *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3*, (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2502), หน้า 115

²⁶ Y. Varga, *Politico-Economic Problems of Capitalism*, (Moscow : Progress, 1968), p. 335

²⁷ *Ibid.* p. 344.

²⁸ มังรายศาสตร์ฉบับวิคหมื่นเงินกอง, หน้า 3.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4

³⁰ หจช, ข. 5. ก. 14.4 / 1 เจ้าบุรีรัตน์ถึงพระยาศรีสิงห์เทพ ลงวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ. 108.

³¹ วัลลภา เกื้อเทียนทอง, “การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 54-55

³² ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มังรายศาสตร์* หน้า 107.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-203.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124

³⁵ หจช, ร. 5 58/89 นายแย้มมหาดเล็กกราบทูลกรมหลวงพิชิตปรีชากร วันเสาร์ แรม 12 ค่ำ เดือนแปด ปีชวด สมุททศศก 1250.

³⁶ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มังรายศาสตร์* หน้า 118-121

³⁷ คุรายละเอียดยใน หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ 4 จศ. 1214 เลขที่ 33 และ ชุติร์ ชุชาติ, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้าน หน้า 75-77 และหน้า 92-120 และ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบท”

³⁸ Lawrence Krader, *op. cit.*, pp. 286-291.

³⁹ คุรายละเอียดยในชุติร์ ชุชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-41 และสำหรับกรณีในภาคกลาง คุรายละเอียดยใน สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, หรือในฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, “ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. 1851-1910” เอกสารประกอบคำบรรยายคณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 38 หน้า อักสำเนา

⁴⁰ ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, *มังรายศาสตร์* หน้า 114-117

⁴¹สังฆราช ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องเมืองไทย*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506) หน้า 9-11

⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 34

⁴³คาร์ล บ็อค, *สมัยพระปิยะมหาราช*, แปลโดย เสฐียร พันธรัณย์ และ อัมพร จุลานนท์ (พระนคร : แพรวพิทยา, 2505), หน้า 73

⁴⁴ประเสริฐ ณ นคร, *ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์* หน้า 72

⁴⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 124

⁴⁶วันเพ็ญ สุรฤกษ์, “การเลี้ยงสัตว์และการเช่าแรงงานสัตว์ในกิจกรรมทางเกษตรของภาคเหนือ” ใน *วารสารภูมิศาสตร์* 2 (กรกฎาคม 2521) หน้า 64-70

⁴⁷สังฆราช ปาลเลกัวซ์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 130

⁴⁸กัวยหมายถึงภาษาชนเผ่าที่ไม่มีตัวอักษร เช่น ภาษาชนบรจก่าน

⁴⁹ซ้ำหมายถึงตะกร้า

⁵⁰*คำสอนพระยามังราย*, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตร (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม, 2519) หน้า 21

⁵¹ชิน อยู่ดี, *คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), หน้า 25-27

⁵²ประเสริฐ ณ นคร, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 116

⁵³*คลองพิจารณาตั้งถ้อยชนคำ* แปลโดย มณี พยอมยงค์ (กรุงเทพมหานคร : โครงการไทยคดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 28

⁵⁴สังฆราช ปาลเลกัวซ์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 338

⁵⁵เสน่หา บุญรักษ์, *วรรณกรรมคำของภาคเหนือ*, (กรุงเทพมหานคร : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2519) หน้า 51-52

⁵⁶มณี พยอมยงค์, *วัฒนธรรมล้านนาไทย*, (เชียงใหม่ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522), หน้า 11

⁵⁷ คาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 441

⁵⁸ Holt S. Hallett, *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States*, (London: William Blackwood and Sons, 1890), p. 142.

⁵⁹ ชันแก้ว พรหมกร อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 3 ตำบลป่าบึง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552

⁶⁰ ติ เมืองใจ อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 130 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2522

⁶¹ แก้ว ใจกว้าง อายุ 88 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 1 ตำบลคอนแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2522

⁶² ขาน ทองคำดี อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522

⁶³ บัน บุญญานวล อายุ 78 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 93 ตำบลปากช่อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2522 และเรือน ใจกุนา อายุ 87 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชุตีธร์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 131 หมู่ที่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 และ Archibal Ross Colquhoun, *Amongst the Shans*, (New York : Paragon Book, 1970), p. 129

⁶⁴ ขาน ทองคำดี อายุ 81 ปี หมอแผนโบราณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522 และ สม เยตุวรรณ อายุ 86 ปี หมอแผนโบราณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ คม เก็กคำ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 282 หมู่ที่ 1 ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2524

⁶⁵ คุรยละเอียดใน ชุติทธิ์ ชุชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-41

⁶⁶ ข้อสรุปนี้ เกิดจากการสังเกตของผู้เขียน ในการสัมภาษณ์ชาวนาในชนบทภาคเหนือ อายุระหว่าง 75-90 ปี ประมาณ 120 คน ระหว่าง พ.ศ. 2521 - พ.ศ. 2524

⁶⁷ Lawrance Krader, *op. cit.*, PP.286-291.

⁶⁸ Shepard B. Clough and Richard T. Rapp, *European Economic History: The Economic Development of Western Civilization*, (New Youk Mc Gaw Hill, 1975) PP.39-43.

⁶⁹ Y. Varga *op. cit.* pp. 331-335; pp. 344-345

⁷⁰ คุรยละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ลักษณะเผด็จการของสังคมเอเชียในสมัยศักดินาได้ใน Karl Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, (New York, The International Publishers, 1971); Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism*, (New Haven: Yale University Press, 1957).

⁷¹ โครงสร้างส่วนบนได้แก่ ระบบกฎหมาย ระบบการเมือง วัฒนธรรม และระบบความกึก คุรยละเอียดใน จักรทิพย์ นาถสุภา *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง* (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช 2519), หน้า 85

⁷² Karl Marx Unpublished Reply (in French) to Mikhailovsky. อ้างใน จีรติ ทิงศกัฏย์ “บทวิจารณ์ความคิดทางการเมืองใหม่” *วารสารสังคมศาสตร์* มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 (ตุลาคม 2523-มีนาคม 2524) หน้า 134

⁷³ Theodor Shanin—Ed. *op. cit.*, pp. 281-282

⁷⁴ *Ibid.*, p. 247.

⁷⁵ จอร์จ โรสเซ็น *ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง* แปลโดย สุเทพ สุนทรภัสส์ โรงพิมพ์สมชายการพิมพ์ 2519 หน้า 22

⁷⁶ *คำสอนพระยามังราย* แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคม-วิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), หน้า 21

⁷⁷เสถา โมชนะ ฉบับวัดท่าบุญเรือง อำเภอหางทอง จังหวัดเชียงใหม่ หน้า 91
อ้างในอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ตามต้น
ฉบับโบราณในภาคเหนือ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 101-102

⁷⁸เสถา โมชนะ หน้า 91 อ้างใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เรื่องเดียวกัน

⁷⁹เรื่องเดียวกัน หน้า 7

⁸⁰โคลงวิรุทธอนโลก ฉบับวัดดวงที อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ หน้า 2 อ้างใน
อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เรื่องเดียวกันหน้า 103

⁸¹ธรรมศาสตร์เชียงใหม่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 41 อ้างใน อรุณรัตน์
วิเชียรเขียว เรื่องเดียวกัน หน้า 101-102

⁸²ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง, มังรายศาสตร์ หน้า 10

⁸³เรื่องเดียวกัน หน้า 2

⁸⁴เรื่องเดียวกัน หน้า 3

⁸⁵เรื่องเดียวกัน หน้า 3-4

⁸⁶หม่อง ทิน อ่อง ประวัติศาสตร์พม่า แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร (กรุงเทพมหานคร:
สมาคมสันนิบาตแห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 135-137

⁸⁷เรื่องเดียวกัน หน้า 137

⁸⁸เรื่องเดียวกัน หน้า 138 และ 144-145

⁸⁹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 196

⁹⁰ หมายถึงเส้นทางจาก มะละแหม่ง-แม่สอ-ตาก-ลำปาง-ลำพูน-เชียงใหม่-เชียงราย หรือจาก ตาก ก็โดยตรงเข้าสู่เมืองฮอกแล้วเชียงใหม่ สนใจดูแผนที่ประกอบเส้นทางนี้ใน ชูสิทธิ์ ชูชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 51, 54, 56 และ 73

⁹¹ A. Cecil Carter, ed, *The Kingdom of Siam*, (New York: The Knicker Bocker Press, 1904), p. 275.

⁹² คุรายละเอียดของสนธิสัญญาใน หอสมุดแห่งชาติ *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217* เลขที่ 14

⁹³ หจข ร 5 ค. 26/13 กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 121

⁹⁴ เงินแถบหรือเงิน รูปี 1 รูปี มีค่าประมาณ 75-80 สตางค์ คุรายละเอียดเพิ่มเติม ใน หจข ร.7 ม. 26.5 ก/15 *ข่าวหนังสือพิมพ์หนุ่ม เรื่องสตางค์คงแพงกว่าเงิน* ลงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2471 และ หจข ร. 7 ม. 26 5 ก/15 *ข่าวหนังสือพิมพ์ทั่วกรุง จดหมายความเดือดร้อนของชาวเชียงใหม่* ลงวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2472

⁹⁵ James Mc Carthy, *Surveying and Exploring in Siam*, (London, John Murray, 1900), p. 199.

⁹⁶ Suthy Prasartset, "A Study of Production and Trade of Thailand, 1855-1940," Ph.d Thesis, The University of Sydney, 1975, p. 265.

⁹⁷ Holt S. Hallett, *op. cit.*, pp. 210-213.

⁹⁸ Suthy Prasartset, *op. cit.*, pp 265-266.

⁹⁹ คาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน หน้า 257

¹⁰⁰ Suthy Prasartset, *op. cit.*, p. 262.

¹⁰¹ดูแผนที่ประกอบใน Holt S. Hallett, *op. cit.*, p. 213.

¹⁰²*Ibid.*, p. 213.

¹⁰³หจช ร. 6 กก. 5.3/2 มิสเตอร์ แอล. ไวลอร์ เจ้ากรรมรณไฟ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครสวรรค์

¹⁰⁴หจช ร. 6 กก. 5.3/8 บัมทักเรื่องการต่อทางรถไฟ จากนครลำปางไปนครเชียงใหม่, ลงวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. 2461

¹⁰⁵ดูรายละเอียดใน ชุติพันธ์ ชุชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-79

¹⁰⁶Suthy Prasartset, *op. cit.*, p. 269.

¹⁰⁷สงวน วิบูลย์สันติ พ่อค้าเรืออายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ที่บ้านเลขที่ 1 ถนนเจริญประเทศ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 และยังมี แซ่โค้ว พ่อค้าเรือ อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่วัดอุโมงค์อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2522

¹⁰⁸Holt S. Hallett, *op. cit.*, p. 290.

¹⁰⁹ชาน ทองคำดี พ่อค้าเรืออายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 2 ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522

¹¹⁰Suthy Prasartset, *op. cit.*, p. 270.

¹¹¹*Ibid* p. 296

¹¹²กา สุทธิพงศ์ อายุ 74 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 9 หมู่ที่ 2 ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 น้อย จ้าวบุญญา อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 8 บ้านหัวหนอง ตำบลห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร

จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522 และ พา เทจ๊ะ อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 99 หมู่ 6 ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

¹¹³ Holt S. Hallett, *op. cit.*, pp. 100-101.

¹¹⁴เกี่ยวกับเรื่อง พ่อค้าวัวท่างโปรกดูรายละเอียดใน ชูลิทธิ์ ชูชาติ “พ่อค้าวัวท่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2398-2503 (ผลงานวิจัยเรื่องนี้ จะเขียนเสร็จในปลายปี พ.ศ. 2525)

¹¹⁵คำมา อุปโย พ่อค้าวัวท่าง อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และชูลิทธิ์ ชูชาติ เป็นผู้สัมภาษณ์ที่บ้านเลขที่ 17 หมู่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

¹¹⁶มา ถ่าอินนะ พ่อค้าวัวท่าง อายุ 95 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ หมู่ที่ 5 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522

¹¹⁷James C. Ingram, *Economic Change in Thailand Since 1850 — 1970.* (Stanford, California : Stanford University Press, 1971), p. 44.

¹¹⁸หจช ร. 5 ม. 4/57 หลวง จันทรามাত্র กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 118 และ หจช ร. 6 คค. 5.2/8 กรมขุนกำแพงเพชรเสด็จตรวจ ทางรถไฟสายเหนือ และสายตะวันออกเฉียงเหนือ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

¹¹⁹คำ แก้วคำมา อายุ 82 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 96 หมู่ที่ 6 ตำบล ป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 และ ตัน อายุสูง อายุ 83 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 43 หมู่ที่ 3 ตำบลแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัด เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2522

- ¹²⁰ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 66
- ¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67
- ¹²² สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74
- ¹²³ ชันแก้ว พรหมกร อายุ 81 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 3 ตำบลป่าบึง อำเภอกอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522
- ¹²⁴ ชัน อินทาคำ ช่างเหล็ก อายุ 85 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ที่บ้านเลขที่ 67 บ้านเขมแดง ตำบลห้างฉัตร อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2522
- ¹²⁵ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74
- ¹²⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสนเศรษฐ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2
- ¹²⁷ J. Homan Vander Heide, "The Economical Development of Siam During The Last Half Century", *Journal of The Siam Society*, Vol. 3, 1906, pp. 74-101.
- ¹²⁸ หจช ร. 6 กษ. 1/6 พระปฏิบัติราชประสงค์ กราบทูลเจ้าพระยาวางษาอุปพันธ์, ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129
- ¹²⁹ หจช ร. 5 ม. 2.25/2 พระยารัตนเศรษฐี ถึงพระยามนตรีสุริยวงษ์ ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ. 109 หจช ร. 5 ม. 2.25/2 ขุนโกชนวิสุทธิ ถึงขุนรุดอักษร ที่ 2048 ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 110 หจช ร. 6 กษ. 1/12 รายงานตรวจการเพาะปลูก ของเจ้าพระยาวาษาอุปพันธ์ ลงวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2454 และ หจช ร. 6 ม. 3. 4/10 พระยาศรีเทพกราบทูล กรมหมื่นปออินทิตบดี ที่ 757/5951 ลงวันที่ 18 ตุลาคม ร.ศ. 131
- ¹³⁰ หจช ร. 5 ม. 2.25/2 พระยามนตรีสุริยวงษ์ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ที่ 71/304 ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 หจช ร. 5 ม. 2. 251/2 พระยาภาสกรวงษ์

กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 28/1851 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน
ร.ศ. 110 และ หจข ร. 6 ม. 3.4/ 19 พระยาสุรินทราชา กราบทูลเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์
ที่ 110/1215 ลงวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2462

¹³¹ หจข ร. 6 กษ. 1/6 พระปฏิบัติราชประสงค์กราบทูลเจ้าพระยาวงษาประพันธ์
ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129

¹³² หจข. ร. 6 ม. 3.4/1 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหลวงปราจิณกิติบดี
ที่ 363/3614 ลงวันที่ 20 กรกฎาคม ร.ศ. 131

¹³³ หจข ร. 6 ม. 3.4/3 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าอยู่หัว ที่ 80/5847 ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ. 130

¹³⁴ James C. Ingram, *op. cit.*, pp. 36–37.

¹³⁵ หจข ร. 6 กษ. 1/6 พระปฏิบัติราชประสงค์กราบทูลเจ้าพระยาวงษาประพันธ์
ลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 129 และ หจข ร. 6 คค. 5.3/8 บันทึกเรื่องการต่อทางรถไฟ
จากนครลำปาง ไปนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2461

¹³⁶ “ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ. 2405-2408 หน้า 272

¹³⁷ Virginia Thomson, *Thailand: The New Siam*, (New York : Paragon
Book, 1967), p. 422.

¹³⁸ “ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว” เรื่องเดียวกัน

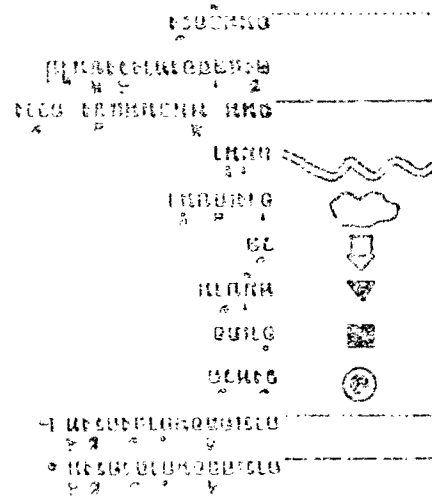
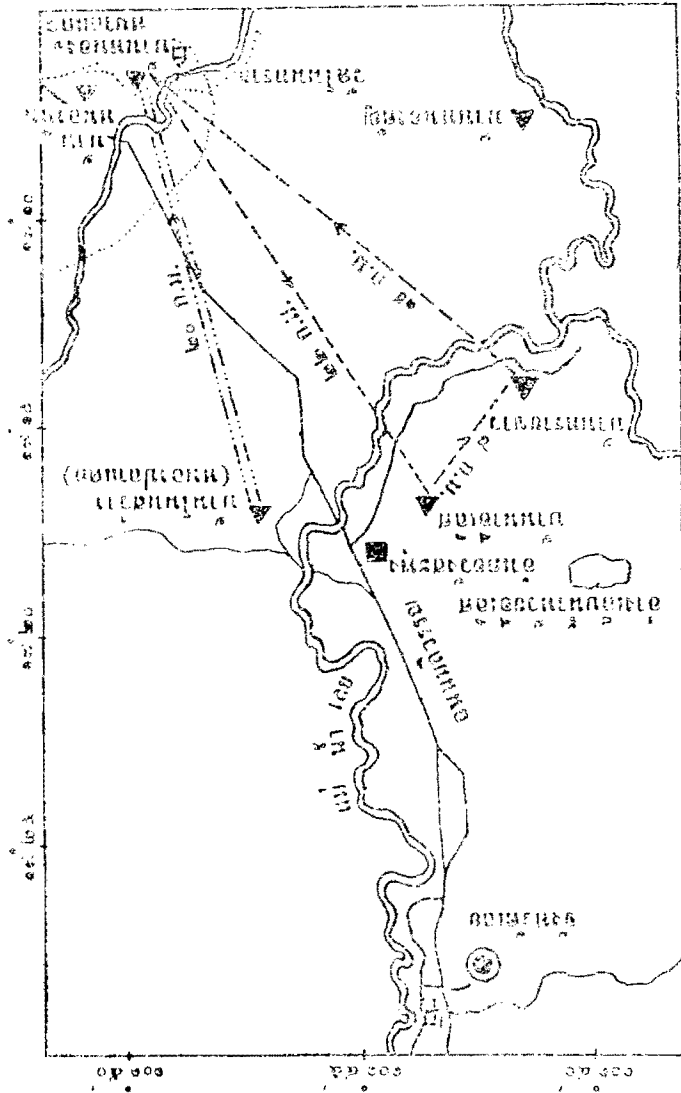
¹³⁹ การ์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

๑. วัตถุประสงค์
 ๒. ขอบเขต
 ๓. ระยะเวลา
 ๔. งบประมาณ
 ๕. ผลประโยชน์

๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐.

๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐.

๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐.

๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐.

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐.

๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐.